

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

УДК 930:94 (477):(28-48)

Ю.О. Лебедева

ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ КОЗАЦТВА
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті зроблено спробу історіографічного аналізу походження козацької верстви сучасними істориками. Доведено, що козацтво було головним феноменом історії України в XVI–XVIII ст., котре втілює в собі кращі етнічні риси української нації. Саме козацька верства виступила захисником української землі від зовнішніх ворогів, чинила активний опір соціальному та національно-релігійному гнобленню. Обґрунтовано, що зародження українського козацтва було зумовлене природним стремлінням до свободи, посиленням соціального та національно-релігійного гніту, необхідністю оборони своєї землі від татарських набігів. Аргументовано, що необхідною передумовою розвитку козацького стану була наявність вільних територій на південному порубіжжі України.

Ключові слова: козак, Запорізька Січ, козацтво, термін, феномен.

Об'єктом неослабного наукового інтересу вітчизняних і зарубіжних істориків ось уже понад 500 років залишається зародження та розвиток українського козацтва. Починаючи з усної народної творчості, козацького літописання, появи перших студій і завершуючи створенням енциклопедії козацтва і фундаментальних наукових праць, – такий шлях історіографії козацтва та його доби. Козацтво, з одного боку, – це унікальне явище в історії України, її самобутня сторінка, а з другого – творіння і складова українського народу, його звичайних змагань за національне і соціальне визволення, побудову національної держави. Свідченням цього є національний дух козацтва, його звичаї та самопожертва, що і в наш буремний час визначають суспільну і духовну складову сучасного українського державотворення.

Утворення та становлення козацького феномену, в подальшому Козацької держави другої половини XVI–XVIII століть, залишило по собі колосальну історіографічну спадщину, знання та застосування надбань якої не лише примножує державницький досвід України, але й закликає та дає змогу ухилитися від повторення багатьох помилок минулого. Цей досвід та уроки застерігають нас від втрати нашої незалежності. Історіографія козацького питання стала джерелом для розробки багатьох сучасних історичних концепцій, що є актуальними і для сучасної української державності, тому вивчення та аналіз цих концепцій позитивно впливає на розвиток державотворчих ідей та процесів в Україні.

Цілу плеяду істориків не полишає небувалий інтерес до питання етногенезу феномену козацтва: якщо заключні роки формування українського

козацтва відстежуються без проблем, то його початки дослідити вкрай важко.

В роки незалежності України для історіографічної науки притаманний комплексний метод дослідження проблеми утворення української козацької верстви. Новітня ера національного та державного ренесансу в Україні якраз співпала з 500-річчям етногенезу українського козацтва. Для прикладу, в роботах наших сучасників досліджуються питання організаційного генерування козацтва, виокремлення його в окремий суспільний прошарок, очільника в національно-визвольних змаганнях середини XVII ст. Так, у роботах академіків П. Толочка, В. Смоля, вчених-істориків В. Степанкова, В. Щербака, В. Рички велика увага приділяється дослідженню етногенезу українського народу, проблемі зародження, становлення та організаційного формування козацького стану, адже перелічені процеси були споріднені. Названі вчені наголошують на важливості даних процесів саме на території Середнього Подніпров'я. Натомість інші дослідники етногенезу українського козацтва пов'язують його з іншими просторами, наприклад, Я. Дашкевич – з Поділлям, Ю. Мицик – із Запоріжжям.

На думку Я. Дашкевича, основна більшість козаків була українського роду і практично виключно православного віросповідання. Саме завдяки високому ступеню самосвідомості, сильному відчуттю патріотизму можна обґрунтувати роль українського козацтва у майбутній національно-визвольній боротьбі [8, 20].

Так, за твердженням Я. Дашкевича головною передумовою етногенезу козацтва були не соціальні чинники умов проживання кінця XVI – першої половини XVII ст., а намагання уберегти свій народ від гено- та етноциду зі сторони кримських і буджацьких татар, а також аккерманських турків [8]. Історик Я. Дашкевич називав козацтво самостійним прошарком військових прикордонних мешканців і пов'язував його становлення з геополітичною ситуацією України [7, 17].

У статті «Україна на межі між сходом і заходом (XIV–XVIII ст.)» дослідник вивчав найбільш відомі теорії походження українського козацтва та погоджувався лише з однією з них: «Є більше підстав бачити попередників українських козаків у тих особисто вільних людях, яких збирав у свої поліетнічні дружини золотоординський темник Ногай наприкінці XIII ст. Ці загони склалися не з тюрків – були в них алани, готи, черкеси й українці, що діяли, очевидно, на південному боці Великого кордону» [9, 39].

Професор Києво-Могилянської академії Ю. Мицик, використовуючи чималу низку архівних матеріалів, вивчає історію походження та становлення козацтва, національно-визвольних змагань українського народу супроти польського гніту [17]. Ключову роль в цих процесах він відводить Запоріжжю. За твердженням ученого, освоєння порубіжжя втікачами розпочалося передусім у пониззі Дніпра та його притоків – Орлі, Самари, Чортomla, Томаківки.

Історик та архівіст О. Апанович так характеризує козацтво: «В історичному розвитку України провідну роль відіграло козацтво – унікальне явище світової історії. Козацтво виступало як збройні сили України і водночас займалося на власній землі вільною хліборобською працею – без примусу, не віддаючи феодалу вироблений продукт. Козацтво весь час чисельно зростало, йшов процес покозачення селянства, яке виривалося з-під феодальної юрисдикції, звільнялося від кріпацтва, визнавало тільки козацький лад» [2, 44].

О. Апанович займалась вивченням питання організації запорозького козацтва, його протистояння турецько-татарським нападам. Поряд з цим дослідниця доводила, що основними мешканцями Запоріжжя в XVII ст. були вільні козаки, а Січ – вольницею, де втікачі знаходили порятунк від кріпацтва, і гарантувала це їм її автономія [1].

Вчений Я. Калакура в праці «Українська історіографія» показує, що колискою козацтва «стала Південна, або Степова, Україна, що виступала як буфер між Кримським ханством та володіннями литовських і польських правителів. Степ, або Дике поле, був місцем «уходництва» ще з княжих часів, а тепер в умовах чужинської експансії став притягальним місцем для осіб, що прагнули до вільного життя, тікали від рабства, від покарань. Перед небезпекою з боку кримських татар, які здійснювали набіги і пограбування українських земель, козаки набували статусу вартових, оборонців, захисників. Це в свою чергу привнесло у козацьку стихію елементи військової організації і дисципліни, спричинило заснування Січі на острові Хортиця, до чого був причетний князь Дмитро Вишневецький (1554). Січ, як своєрідний орден, поєднала простих козаків з незаможною шляхтою, з гордими шукачами лицарської слави, оборонцями своєї землі» [12, 98]. На наш погляд, серйозним є сама відсутність заперечень, що якраз Великий степовий кордон був батьківщиною козацтва. Окрім цього, робота висвітлює питання початків та походження козацтва, стосовно якого існують різні концепції та переконання.

Сучасна українська дослідниця Н. Яковенко, вивчаючи питання етногенезу українського козацтва, доводить, що українські козаки – не лише результат вікового антагонізму осілого хліборобського

існування кочовій цивілізації, а й наслідок проживання в Дикому Полі, де потрібно було акумулювати найкраще з обох сторін (української та татарської), щоб вижити в прикордонній зоні в умовах постійної ворожої небезпеки: «На буферній смузі, між кочовою та осілою цивілізаціями, утворився еластичний людський пояс, який поєднав навички виживання в полі з орієнтацією на цінності осілого світу. Козаки й татари увійшли до історії нероздільно спаяним переліком взаємних відплат, немов аверс і реверс однієї медалі» [28, 113]. Саме дану територію можна назвати буферною зоною Великого кордону, що розмежовував кочову та осілу цивілізації. Поміж ними деякий період знаходилася так звана етноконтактна зона без будь-яких етнічних та релігійних упереджень, результатом якої була асиміляція сусідніх один з одним народів: два етноси, слов'яни і тюрки, запозичають традиції, елементи вбрання, манери мислення один одного. Дані обставини спричинили умовне зникнення татарських козаків з пограниччя, позаяк вони були асимільовані праукраїнською людністю з давньою християнською традицією [28 113–114].

Історик М.Котляр доводить, що передвісниками козаків були бродники – переселенці з руських князівств, які з невідомих нам причин вимушені були відселитися до Подунав'я. Дані мігранти жили за рахунок грабівницьких нападів замість мирного осілого способу життя. Саме бродників учений називає прямими попередниками козаків [13, 18]. Наприклад дослідник мотивує, що між бродниками і козаками був близький генетичний зв'язок, природа якого в тому, що старші трансформувалися в менших і вже опісля татаро-монгольської навали іменувалися «козаками», оскільки термін «козак» виник після зникнення згадок про бродників у XIII ст. Це доводить, що феномен козацтва в XV ст. на прикордонних територіях був закономірним. Українське козацтво було очікуваним довершенням того часу, в першу чергу соціальних негараздів у феодальному суспільстві: тодішні ізгої шукали прихистку на порубіжжі державних утворень. З їх накопиченням поволі виникали професійно організовані воєнізовані ватаги [14, 96].

Дослідник О. Головка має іншу теорію відносно походження українського козацтва. Він доводить, що деякі риси козацтва були властиві й іншим етнополітичним громадам феодальної епохи. Науковець спростовує переконання, що бродники – це тільки мешканці Подунав'я і передгір'я Карпат, як і те, що бродниками були лише слов'яни, що повернулися до кочового способу життя. За означенням автора, бродники, названі у Суздальському літописі, розмістилися від Дону до Дніпра та й загалом – це східнослов'янське населення, що проживало в південно-східній Європі на порубіжних територіях поза межами

князівських адміністрацій [5, 24].

З усього написаного випливає висновок, що концепція козащини сформувалася в Дикому Полі і, поєднавшись з іншими прикордонними озброєними ватагами, почала самореалізуватися, проповідуючи власну національну, конфесійну та державну ідеологію.

Вплив внутрішньодержавних та зовнішньополітичних чинників на процеси організаційного формування українського козацтва та сприяння відокремлення його в становий клас суспільства вивчається в наукових дослідженнях і В. Щербака. За твердженням науковця, козацтво постало у другій половині XV ст. як очікуваний результат віковичного протистояння осілого землеробського населення зі степовими кочівниками. Передумовою утворення козацького прошарку вчений називає боротьбу українського народу з безперервними набігами кочовиків. Населення пограниччя першочергово страждало від татарських набігів, тому з часом якраз воно почало називатися козаками [27, 61]. У його монографії «Антифеодальні рухи на Україні напередодні Визвольної війни 1648–1654 рр.» досліджуються події, що відбувались у соціально-економічному та політичному житті Речі Посполитої, що неабияк уповільнювали розвиток продуктивних сил України. Жахливі умови проживання українського селянства, насильне уведення католицької віри призводили до показачення широких верст українського населення [26, 18–19].

Властивості пограничних земель та аспекти зародження українського етносу досліджуються в роботах В. Кременя та В. Ткаченка. Вони доводять, що козацький стан започаткувався в зоні кочової та осілої цивілізації на кордоні зі Степом, який для автохтонного населення України був «постійним зовнішнім викликом і вимагав адекватної відповіді» [15].

Проблемою походження феномену козацтва, його впливу на східноєвропейську політику займається й історик С. Леп'явко. Досліджуючи мотиви поширення козацько-селянських заколотів кінця XVI–початку XVII ст., учений підкреслює генетичну спорідненість козацького стану з боярською верствою [16, 28]. За твердженням С. Леп'явка, в історії мали місце випадки, коли бояри прилучались до лав козацтва. Найбільш активно цей процес відбувався у другій половині XVI ст. Саме завдячуючи боярам, козаки отримали елементи своєї суспільної ідеології, політичну організованість, державотворчу ідею та шану до законної стабільної влади [16, 33–43]. До того ж дослідник ґрунтовно вивчає характерні риси формування українського козацтва саме як суспільного прошарку, підкреслюючи особливості факторів, що спричинили виокремлення козацтва

в привілейований стан українського суспільства. Поряд з цим історик розділяє козацько-селянські бунти кінця XVI–початку XVII ст. за причинами та предтечами, що спровокували їх заворушення [16, 116, 187, 206].

Питанням етногенезу козацького прошарку та його внеску у розвиток державного будівництва на території України середини XVII ст. займається знаний історик В. Сергійчук. Окрім цього, ряд своїх досліджень науковець присвятив висвітленню ролі українського козацтва в міжнародних зносинах середини XVII ст. [19; 20]. За його висловом, дипломати запорозького козацтва «струснули навіть польський трон». Цим самим учений доводить, що завдяки українським дипломатам були створені умови для успішної реалізації державницьких зусиль українського народу в процесі Визвольної війни середини XVII ст. [19, 154].

Знаменною подією в сучасній українській історіографії історії козацтва став вихід у світ малої енциклопедії «Українське козацтво» [25]. Авторами енциклопедичних статей є відомі вчені: козакознавці А. Бойко, В. Горобець, Ю. Мицик, В. Сергійчук, В. Чабаненко, В. Щербак; історіографи В. Кравченко, С. Куделко, Ю. Пінчук, О. Удод та інші. В роботі представлені нові погляди на історію українського козацтва, в тому числі питання його походження та часу виникнення.

Сучасні історіографи, не відхиляючи концепцію майнової нерівності в середовищі козацтва, підкреслюють його соціально-військовий та політичний вплив у регіоні [4; 11; 10; 23]. Починаючи з незалежності України, акцентується, що козацтво розширило суспільно-політичні форми української державності новим структурним поділом у формі полків [22, 16]. Окрім того, щезли зауваження щодо фіктивного устремління козацької верхівки до об'єднання з царською Росією.

Йоган-Йоахім Мюллер, автор дисертації про запорозьке козацтво, писав: «Це наукове дослідження про мужів, котрі подібні до нас, про народ, котрий володів колись скіфськими землями і є володарями давньої культури ... мають у своїх таборах дисципліну стародавніх римлян, а своєю мужністю та досвідом не поступаються жодній нації у світі» [18, 132].

Вчені І. Терлюк, І. Флис доводять, що «слово «козак» вперше було згадане у латинському рукописі кінця XIII ст. «Codexumanicus», який перекладав це слово як «сторож» або «вартовий». Після цього слово «козак» все частіше зустрічається в тюркомовних джерелах, набуваючи все більше широкого значення як вільної озброєної людини. Отже, постає справедливе питання, ким же були українські козаки: вартовими своєї землі чи розбишаками-авантюристами і яке їх значення у формуванні української нації та етнічної держави українців» [24, 4]. До того ж, на їх думку

«українське козацтво виникає наприкінці XV століття (1489, 1492), проте окремі елементи та прояви козацтва в нашій історії мають давніші корені» [24, 5].

Історики підкреслюють, що українське козацтво пройшло декілька етапів формування. Приміром, до середини XVI ст. козаки називалися ухадниками – людьми, що займалися мисливством, рибальством у необжитих степах на порубіжжі. Загалом, ухадники-козаки колонізували необжиті землі та захищали прикордоння від татар. За національною приналежністю козацтво було здебільшого українським. Першими отаманами козаків були українські магнати, що зберегли вірність православ'ю і своєму народові. До найвизначніших поміж них відносився канівський староста Дмитро Вишневецький, котрий був засновником Запорозької Січі – Мекки козацтва і українського народу і до сьогодні. Запорозька Січ була заснована з метою самооборони від татарських набігів у середині XVI ст. та постала як специфічне соціальне утворення, що поєднувало в собі риси військової спільноти, політичного та соціального інститутів і стала потужним імпульсом формування самосвідомості українського козацтва, утвердження його організаційної структури, а в підсумку – створення життєздатного політичного організму, який мав державотворчий потенціал [24, 5–6].

На думку авторів, формально, із цієї миті в історії розвитку та організаційного оформлення козацтва розпочинається період його суспільно-політичної консолідації, а з часом – і легалізації як соціального стану в державі Речі Посполитій у вигляді реєстрового козацтва. Дана точка зору підкріплюється висновками М. Грушевського, котрий доводив, що козацький прошарок організувався у виразну суспільну верству протягом всього XVI ст. в певні дисципліновані конфігурації і свого самовизначення досягає на рубежі XVI–XVII ст. Тому тільки з кінця XVI ст. українське козацтво можна досліджувати як конкретну суспільну групу, організацію, вивчати козацький устрій та його громади [6, 74].

Історик А. Скальковський показує, що з моменту свого виділення в окрему суспільну верству козацтво стало носієм української національної ідеї, яка потребувала не лише визволення з чужоземного гноблення, але й генерування власної держави, в основі якої буде покладений козацький устрій, майбутня держава візьме свій початок зі збройної та ідеологічної боротьби [21, 76–77].

Сучасний український дослідник О. Бойко, враховуючи напрацювання своїх попередників, виділяє десяток теорій походження українського козацтва, а саме: хозарську, чорно-клубуцьку, черкаську, татарську, автохтонну, болохівську, бродницьку, ухадницьку, захисну, соціальну [3, 129–130].

Отже, виходячи із вище наведеного, можна при-

пустити, що перші козаки – не просто утікачі до Дикого Поля. Часто вони вимушені були єднатися із представниками татарської народності для ведення господарських взаємовідносин, а саме торгівлі та обміну. З моменту свого виділення в окрему суспільну верству козацтво стало носієм української національної ідеї, яка потребувала не лише визволення з чужоземного гноблення, але й генерування власної держави, в основі якої буде покладений козацький устрій, майбутня держава візьме свій початок зі збройної та ідеологічної боротьби.

Очевидно, що у першій половині XVI ст. провідною військовою силою, що стояла на форпості Великого князівства Литовського, були прикордонні ватаги міщан та козаків. На жаль, їх незначна кількість, недосконала координація дій вартових постів і сезонний характер вільної охорони не могли завадити безкінечним турецько-татарським набігам.

Як висновок, козацтво – це чисто українське народне явище. Для української нації епоха козацького феномену, як і часи Київської Русі, наповнена міфічним, феєричним та доблесним уривком героїчного минулого наших предків. Неспроста історія України ідентифікується історією козацької. І у нашу буремну сучасну добу козацька минувшина продовжує привносити вогонь лицарства в українську національну свідомість, зберігаючи свою оригінальність та самобутність, що повсякчас наповнюється сучасними виховними ідеалами українського козацтва «як провідної сили українського поспільства... Це був по суті суспільний виклик інтелектуалам з'ясувати історичні витоки українського народу, його минувшину, і на підставі осмислених фактів довести історичне право українців на свою окремішність, волю, незалежність, на власну державу. Є всі підстави вважати, що козацтво, утворення Запорозької Січі, її гетьмани і отамани справляли дедалі більший вплив на національну та історичну свідомість українців» [12, 98].

Посилання

1. Апанович О. Запорозька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії / О. Апанович. – К.: АН УРСР, 1961. – 297 с.
2. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність / О. Апанович. – К.: «Варта», 1994. – 96 с.
3. Бойко О. Історія України. Посібник. Видання 2-ге, доповнене / О. Бойко. – К.: Академія, 2001. – 656 с.
4. Борисенко В. Курс української історії / В. Борисенко. – К., 1996. – 616 с.
5. Головка О. Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі та проблема витоків українського козацтва / О. Головка // Український історичний журнал. – 1991. – № 11. – С. 24–35.
6. Грушевський М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевський. – К.: Либідь, 1990. – 395 с.
7. Дашкевич Я. Большая граница Украины: этнический барьер и этноконтактная зона / Я. Дашкевич // Этноконтактные зоны в Европейской части СССР. История, динамика, методы изучения. – М., 1989. – С. 7–21.
8. Дашкевич Я. Козацтво на Великому кордоні. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми

(матеріали круглого столу) / Я. Дашкевич // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 20–22.

9. Дашкевич Я. Україна на межі між сходом і заходом (XIV–XVIII ст.) / Я. Дашкевич // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 28–44.

10. Дешевенко Л. Ідеологічні уявлення та соціальні прагнення учасників збройних повстань на півночі Гетьманщини у XVIII ст. / Л. Дешевенко // Сумська старовина. – 2004. – № XIII–XIV. – С. 158–164.

11. Історія України: Навч. посіб. / В. Гусев, Ю. Калінцев, С. Кульчицький. – К.: Вища школа, 2003. – 431 с.

12. Калакура Я. Українська історіографія / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

13. Котляр М. Русь на Дунаї / М. Котляр // Український історичний журнал. – 1965. – № 9. – С. 18–22.

14. Котляр М. Хто такі бродники? (До проблеми виникнення українського козацтва) // Український історичний журнал. – 1969. – № 5. – С. 95–101.

15. Кремінь В., Ткаченко В. Шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації / В. Кремінь, В. Ткаченко. – К.: Видавничий центр «ДруК», 1999. – 446 с.

16. Леп'яво С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / С. Леп'яво. – Чернівці: Сіверська земля, 1996. – 288 с.

17. Мицик Ю. Царичанка козацька / Ю. Мицик. – К.: Генеза, 2004. – 88 с.

18. Мюллер Й-Й. Історична дисертація про козаків / Й-Й. Мюллер // Всесвіт. – 1988. – № 6. – С. 132.

19. Сергійчук В. Походи українського козацтва в Європу в XVI – першій половині XVII століття / В. Сергійчук // Запорізьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної конференції. – К., 1997. – С. 154–163.

20. Сергійчук В. Іменем війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття / В. Сергійчук. – К.: Україна, 1991. – 253 с.

21. Скальковський А. Історія нової Січі або останнього коша Запорозького / А. Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.

22. Смолій В., Гуржій О. Становлення української феодальної державності / В. Смолій, О. Гуржій // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 16–20.

23. Сокирко О. Військова політика Івана Мазепи кінця XVII ст. / О. Сокирко // Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – № 71–72. – С. 103–108.

24. Терлюк І., Флис І. Політико-правова доктрина козацького державотворення: нарис історії української державної ідеї / І. Терлюк, І. Флис. – Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2008. – 300 с.

25. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: Генеза – Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 193 с.

26. Щербак В. Антифеодальні рухи на Україні напередодні Визвольної війни 1648–1654 рр. / В. Щербак. – К.: Наукова думка, 1989. – 127 с.

27. Щербак В. До витоків українського козацтва / В. Щербак // Українська козацька держава: витoki та шляхи історичного розвитку. Матеріали IV Всеукраїнських історичних читань. – К.–Черкаси, 1994. – С. 61–66.

28. Яковенко Н. Перші сто літ козаччини / Н. Яковенко // Генеза. – 1994. – № 2. – С. 108–119.

Лебедева Ю.А. Вопрос возникновения казачества в современной украинской историографии

В статье сделана попытка историографического анализа происхождения казацкого слоя современными историками. Доказано, что казачество было главным феноменом истории Украины в XVI–XVIII ст., которое воплотило в себе лучшие этнические черты украинской нации. Именно казацкий слой выступил защитником украинской земли от внешних

врагов, оказывал сопротивление социальному и национально-религиозному угнетению. Обосновано, что зарождение украинского казачества было обусловлено естественным стремлением к свободе, усилением социального и национально-религиозного гнета, необходимостью обороны своей земли от татарских набегов. Аргументировано, что необходимым условием развития казацкого сословия было наличие свободных территорий на юго-пограничных землях Украины.

Ключевые слова: казак, Запорожская Сечь, казачество, термин, феномен.

Lebedeva Yu.O. Question of the origin of the Cossacks in modern Ukrainian historiography

It is attempted to make the historiography analyse of the origin of the Cossacks layer by modern historians in the article. It is proved that Cossacks was the main phenomenon of the Ukrainian history in the XVI–XVIII centuries which embodied the best ethnical features of the Ukrainian nation. The Cossack estate by itself set out to defend the Ukrainian land against outer enemies and resisted national and religious oppression actively. It is grounded that formation of the Ukrainian Cossacks was caused by the innate desire for freedom, strengthening of social, national and religious oppression and need to guard borders from Tatars' forays. There are given reasons that the available free lands on the southern Ukrainian frontiers were the necessary premise for the growth of the Cossack estate.

Key words: Cossack, Zaporizhska Sich, Cossacks, term, phenomenon.

01.03.2015 p.

УДК 94(477):(093.2):726:27-523-41 «16/17»

Ю.А. Мицик

УНІВЕРСАЛИ ГЕТЬМАНІВ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ГЛУХОВА Й ГЛУХІВЩИНИ XVII–XVIII СТ.

У статті розглянуто весь комплекс гетьманських універсалів (до І. Скоропадського і частково листів (Б. Хмельницького), проаналізовано звістки в них про Глухів і Глухівщину, визначено основні сюжети. Відзначено, що про Глухів майже не згадується в універсалах і лише з часів І. Брюховецького їхня кількість швидко зростає, що було очевидно викликано переселенням людної з Правобережжя на Лівобережжя в часи Руїни.

Ключові слова: Глухів, гетьманські листи, маєтності.

Для розгляду цього питання нами були залучені академічні публікації універсалів гетьманів України від Богдана Хмельницького до Івана Скоропадського, а також листи Богдана Хмельницького [1]. В універсалах останнього, а також Івана Виговського, Юрія Хмельницького і Павла Тетері майже не знаходимо згадок про Глухів, що може свідчити про відносно незначну роль міста в подіях Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., головні події якої розгорталися західніше. В єдиному листі гетьмана до московського царя Олексія від 27.07.1657 р.